

Tonga

**LAO KI HE HU ATU KI TU'APULE'ANGA
'O E KOLOA FAKANGOUE**

VAHE 19.01

Tohi Lao Fakatonutonu 2020

LAO KI HE HU ATU KI TU'APULE'ANGA 'O E KOLOA FAKANGOUE

Fokotu'utu'u 'o e Ngaahi Kupu

Kupu

KONGA 1 - TALATEU	5
1 Hingoa nounou.....	5
2 'UHINGA' I LEA	5
3 Ha'i 'e he Lao 'a e Kalauni.....	6
KONGA 2 – PULE'I	6
4 Fakamafai'i 'a e Minisitā ke fakahoko 'a e Lao	6
5 Ngaahi fakangatangata ki he hū atu 'o e koloa fakangoue	6
6 Fakahā 'o e teu hū atu ki tu'apule'anga	6
7 Ke fai pau 'a e kau hū koloa mo e kau fa'oaki ki he fakahinohino 'a e 'Inisipekita	6
8 Malu'i mei ha 'eke.....	6
KONGA 3 – FOKOTU'U MO E NGAahi NGAUE 'A E 'INISIPEKITA	7
9 Vahe'i mo e ngaahi fatongia 'o e kau 'Inisipekita.....	7
10 Pau ki he 'Inisipekita ke ne fakamo'oni'i.....	7
KONGA 4 – NGAahi HIA MO E NGAahi TAUTEA	7
11 Ko e hia ke kaunoa 'i ha 'Inisipekita	7
12 Hia 'a e kau 'Inisipekita.....	8
13 Ngaahi hia mo e tautea.....	8
KONGA 5 – NGAahi ME'A KEHE	9
14 Ngaahi Tu'utu'uni.....	9

15 Lao fakapekia mo kei ngaue'aki 9

LAO KI HE HU ATU KI TU'APULE'ANGA 'O E KOLOA FAKANGOUE

LAO KI HE HU ATU KI TU'APULE'ANGA 'O E KOLOA FAKANGOUE¹

Kamata'anga [29 'o 'Okatopa, 2002]

KONGA 1 - TALATEU

1 Hingoa nounou

'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Hu Atu ki Tu'apule'anga 'o e Koloa Fakangoue.

2 'Uhinga'i lea

'I he Lao ni tukukehe 'o ka ha atu ha toe 'uhinga kehe 'i hono tu'unga' —

“**koloa fakangoue**” ‘oku ‘uhinga ki he ngaahi fa‘ahinga kotoa ‘o e fua‘i‘akau, ngaahi vesitapolo, ‘akau foha, ngaahi sipaisi mo e ngaahi me‘a kehe mei he ‘akau’;

“**Inisipekita**” ‘oku ‘uhinga ki he ‘Ofisa Pule Ngaue, pe ha taha pe kuo vahe‘i ko ha ‘Inisipekita ‘i he Lao ni pe ha taha pe kuo vahe‘i ko e ‘Inisipekita ‘i he Lao ki he Kolonitini ‘o e ‘Akau;²

“**Minisita**” ‘oku ‘uhinga ki he Minisita ‘oku ne tokangaekina e ngoue;³

“**me‘a mei he ‘akau**” ‘oku ‘uhinga ki he me‘a kotoa pe ‘oku ma‘u mei he ‘akau.

“**Ofisa Pule Ngaue**” ‘oku ‘uhinga ki he ‘ofisa pule ngaue ‘a e Pule‘anga ‘oku ne tokangekina e ngoue;⁴

3 Ha'i 'e he Lao 'a e Kalauni

Kuo pau ke ha'i 'e he Lao ni 'a e Kalauni'.

KONGA 2 – PULE'I**4 Fakamafai'i 'a e Minisitā ke fakahoko 'a e Lao**

Kuo pau ko e fatongia ia 'o e Minisita 'a hono pule'i 'o e Lao ni.

5 Ngaahi fakangatangata ki he hū atu 'o e koloa fakangoue

- (1) 'E ngofua ki he Minisita, 'i ha fanongonongo 'i he Kasete, ke ne fakahā kuo pau 'e 'ikai ke hu atu ha fa'ahinga koloa fakangoue tukukehe kapau kuo 'osi sivi mo fakangofua 'e ha 'Inisipekita 'i he Lao ni.
- (2) Kuo pau 'e 'ikai ke hū atu pe feinga ke hū atu 'e ha taha ki tu'apule'anga ha fa'ahinga koloa fakangoue 'a ia kuo 'osi 'oatu ki ai ha fakahā fakalao mei he Minisita 'i he kupu si'i (1) ka kuo te'eki ke sivi mo fakangofua 'e ha 'Inisipekita.

6 Fakahā 'o e teu hū atu ki tu'apule'anga⁵

- (1) Ko e taha kotoa pe 'oku ne teu hū atu ki tu'apule'anga ha fa'ahinga koloa fakangoue kuo fakaha 'i he Lao ni kuo pau ke ne 'oatu ha fakahā tohi 'o e teu hū ki tu'apule'anga ki he 'Ofisa Pule Ngaue.
- (2) 'I hono ma'u 'o ha fakahā tohi kuo pau ke fekau 'e he 'Ofisa Pule Ngaue ke fai hano sivi 'o e koloa fakangoue ko ia.
- (3) Kuo pau ke lekooti 'e he 'Inisipekita 'a e ola 'o 'ene sivi 'i he fakaha tohi pea kuo pau ke ne fakamo'oni 'i he foomu pea fakafoki ia ki he taha hū koloa ki tu'apule'anga.

7 Ke fai pau 'a e kau hū koloa mo e kau fa'oaki ki he fakahinohino 'a e 'Inisipekita

Kuo pau ke fai pau 'a e kau hū koloa tu'apule'anga mo e kau fa'oaki e koloa kotoa pe ki he ngaahi fakahinohino fakalao mei ha 'Inisipekita felave'i mo hono fa'o 'o ha fa'ahinga koloa fakangoue ke hū atu ki tu'apule'anga.

8 Malu'i mei ha 'eke

Kuo pau 'e 'ikai ke mo'ua 'a e Pule'anga, mo ha 'Inisipekita ki ha mole pe maumau tupu mei hono fakahoko fakapotopoto 'o e ngaahi mafai 'i he Lao ni.

KONGA 3 – FOKOTU'U MO E NGAahi NGAUE 'A E 'INISIPEKITA

9 Vahe'i mo e ngaahi fatongia 'o e kau 'Inisipekita

Kuo pau ke fakanofu 'e he Minisita mei he kau ngaue 'a e Potungau Ngoue mo e Vaotā, ha kau 'Inisipekita 'oku fiema'u ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ni.

10 Pau ki he 'Inisipekita ke ne fakamo'oni'i

- (1) Kuo pau ke fakamo'oni'i 'e he 'Inisipekita ha uta koloa fakangoue 'a ia 'oku ne fiemalie 'oku muimui pau ki he ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni pea mo muimui pau ki he kalasi pe ko e tu'unga lelei 'oku fiema'u 'e he fonua ke ne hū mai.
- (2) 'E ngofua ki he 'Inisipekita, 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia 'i he Lao ni kene —
  - (a) fakaava pe fakatupu hano fakaava 'o ha kofukofu, puha pe koniteina 'oku 'i ai ha koloa fakangoue 'oku taumu'a ke hū atu ki tu'apule'anga;
  - (b) to'o ha ngaahi kongia ke toe sivi'i mei ha fa'ahinga koloa fakangoue kuo 'oatu kiate ia 'a ia 'oku taumu'a ke hu atu ki tu'apule'anga;
  - (c) tapuni, fakama'u mo sila'i ha fa'ahinga kofukofu, puha pe koniteina 'oku 'i ai ha ngaahi koloa fakangoue ke hū atu ki tu'apule'anga 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni;
  - (d) faka'ilonga'i pe fakahingoa 'a e kofukofu, puha pe koniteina ko ia 'o fakatatau ki he ngaahi fiema'u 'i ha ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni ke fakamahino'i kuo 'osi paasi pea fe'unga 'a e me'a 'i loto 'i he kofukofu, puha pe koniteina ko ia ke hu ki tu'apule'anga;
  - (e) tapui ke hu ki tu'apule'anga ha ngaahi koloa fakangoue 'oku te'eki ai fa'o ke hu atu ki tu'apule'anga 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni pe 'a ia 'oku 'ikai muimui pau ki he kalasi pe ngaahi tu'unga lelei 'oku fiema'u 'e he fonua te ne hu mai.

KONGA 4 – NGAahi HIA MO E NGAahi TAUTEA

11 Ko e hia ke kaunua 'i ha 'Inisipekita

Ko ha taha 'oku —

- (a) fakafe'atungia'i, fakafaingata'ia'i, ta'ofi, fakamanamana'i pe taa'i hangatonu pe ta'efakahangatonu ha 'Inisipekita pe ko ha taha 'oku ne tokoni'i ha 'Inisipekita 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia 'oku ne fai ha hia pe kuo pau 'e ala mo'ua 'oka halaia ki he ngaue popula 'o

'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2 pe tautea pa'anga 'o 'ikai toe laka hake 'i he \$1000 pe ko e ngaue popula mo tautea pa'anga fakatou'osi;

- (b) totongi kākā pe feinga ke totongi kākā ha 'Inisipekita pe ko ha taha 'oku ne tokoni'i ha 'Inisipekita 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia 'oku ne fai ha hia pe kuo pau 'e ala mo'ua 'oka halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3.

12 Hia 'a e kau 'Inisipekita

Ko ha 'Inisipekita 'oku ne —

- (a) tali pe kole ha totongi kākā;
- (b) fakatupu fakaloto kovi ha maumau ki he koloa 'a ha hū koloa ki tu'apule'anga;
- (c) foaki 'i he 'ilo pau ki ha taha hū koloa ki tu'apule'anga pe ko hono fakafofonga ha tohi hū koloa ki tu'apule'anga ka 'oku ne 'ilo'i ko e koloa 'oku kau ki ai 'a e tohi ko ia 'oku 'ikai ke ne muimui pau ki he tu'utu'uni 'a e Lao ni pe ko ha tu'utu'uni 'a e fonua te ne hū mai;
- (d) fa'u ha tohi loi felave'i mo e ngaahi koloa 'oku taumu'a ki ai 'a e Lao ni pe liliu ha tohi hū koloa ki tu'apule'anga 'i he'ene loto ke kākā'i ha taha hū koloa ki tu'apule'anga, ko hono fakafofonga' pe ko e ma'u mafai ki he mo'ui lelei 'o e 'akau 'i he fonua te ne hū mai;
- (e) li'aki hono ngaahi fatongia pe 'ikai ke ne fakahoko lelei 'a hono ngaahi fatongia;

'oku ne fai ha hia pea kuo pau 'e ala mo'ua 'oka halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 3.

13 Ngaahi hia mo e tautea

(1) Ko ha taha 'oku —

- (a) ne hū pe feinga ke hū ki tu'apule'anga ha koloa fakangoue 'o fepaki mo ha ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni;
- (b) ne hū pe feinga ke hū ki tu'apule'anga ha koloa fakangoue 'a ia 'oku te'eki ke sivi mo fakangofua 'e ha 'Inisipekita;
- (c) ne hū pe feinga ke hū ki tu'apule'anga ha koloa fakangoue kuo to'o ki mu'a 'i he taimi 'oku fakangofua 'e ha tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni ki hono to'o 'o e ngoue ko ia;
- (d) 'ikai ke ne muimui pau pe te ne fai ha ngaue 'o fepaki mo ha fa'ahinga tu'utu'uni, fakahinohino, fiema'u pe ha tu'unga kuo fakahoko, 'oatu pe hilifaki 'e ha 'Inisipekita 'i he'ene fakahoko hono fatongia;

'oku ne fakahoko ha hia pea kuo pau 'e ala mo'ua 'oka halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he ta'u 'e 2 pe ko e tautea pa'anga 'e 'ikai toe laka hake 'i he \$1000 pe ko e ngaue popula mo tautea pa'anga fakatou'osi.

- (2) Ko ha taha 'oku ne fai ha hia 'i he Lao ni pe ha tu'utu'uni kuo fa'u 'a ia 'oku 'ikai ke tu'utu'uni ki ai ha tautea kuo pau 'e ala mo'ua 'oka halaia ki he ngaue popula 'o 'ikai laka hake 'i he mahina 'e 12 pe ki ha tautea pa'anga 'e 'ikai to e laka hake 'i he \$1000 pe ko e ngaue popula mo tautea pa'anga fakatou'osi.

KONGA 5 – NGAHI ME'A KEHE

14 Ngaahi Tu'utu'uni

'E ngofua ki he Minisita, 'i he loto ki ai 'a e Kapineta, ke fa'u ha ngaahi tu'utu'uni ke fakahoko 'a e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni pea tautautefito ke tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi me'a ko 'eni —

- (a) founa ki hono teuteu'i, tauhi pe fa'oaki ha fa'ahinga koloa fakangoue ke hu ki tu'apule'anga;
- (b) ko hono lesisita, pule'i, sivi'i mo e ngaahi tu'unga 'o hono fakalele 'o e ngaahi feitu'u 'oku ngaohi, tauhi pe fa'oaki ai ha fa'ahinga koloa fakangoue 'oku teu ke hü ki tu'apule'anga;
- (c) ko e taimi mo e founa hono to'o, sivi, ngaohi, uta vaka, fetuku, ma'u pe ko hono faka'auha 'o ha fa'ahinga koloa fakangoue;
- (d) ko hono hu ki tu'apule'anga, tufaki pe fakamaketa'i 'o e ngaahi koloa fakangoue;
- (e) vahe'i, ngaahi mafai mo e ngaahi fatongia 'o e kau 'Inisipekita;
- (f) ako'i mo e fakataukei'i 'a e kau 'Inisipekita mo e kau ngoue 'e kau ngaue 'i he ngaahi feitu'u 'e ngaohi, tauhi pe fa'oaki ai 'a e ngaahi koloa fakangoue 'oku teu hü ki tu'apule'anga;
- (g) ngaahi tu'unga lelei si'isi'i taha 'o e ngaahi koloa fakangoue 'oku teu ke hü ki tu'apule'anga;
- (h) ngaahi naunau, founa hono ngaohi mo e fotunga 'o e ngaahi kofukofu 'oku fakataumu'a ke faka'aonga ki hono hü atu 'o e koloa fakangoue ki tu'apule'anga;
- (i) ngaahi faka'ilonga mo e ngaahi fakama'u ke 'ai ki he ngaahi kofukofu, ngaahi puha pe ngaahi koniteina 'oku fa'o ai 'a e ngaahi koloa fakangoue ke hü ki tu'apule'anga;
- (j) ha fa'ahinga totongi 'e hilifaki 'i he Lao ni; mo
- (k) ha fa'ahinga me'a kehe pë 'oku fiema'u pe fakamafai'i ke tu'utu'uni.

15 Lao fakapekia mo kei ngaue'aki

- (1) 'Oku fakapekia heni 'a e Lao ki he Fakahü Ki Tu'a 'o e Ngaahi Fua'i'akau (Vahe 116).

- (2) Fakatatau ki he kupu si'i (3) 'oku fakapekia heni 'a e ngaahi Lao fakalahi kotoa pē na'e fa'u 'i he Lao ki he Fakahü Ki Tu'a 'o e Ngaahi Fua'i'akau.
- (3) Ko e Ngaahi Tu'utu'uni⁶ ki he Hü atu 'o e Fua'i'akau (Vanila) 1993 mo e Ngaahi Tu'utu'uni⁷ ki he Hü atu 'o e Fua'i'akau (Hina Patakapu) 1993 kuo pau 'e kei ngaue'aki 'i he me'a pē ko ia 'e 'ikai ke fepaki ai mo e Lao ni pea kuo pau 'e lau kuo fa'u ia 'i he Lao ni ki he ngaahi taumu'a kotoa pē.

FAKAMATALA FAKALAHİ

¹ Lao fika 5 'o e 2002,

Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012, kamata'anga 30 'o Siulai 2012

² Vahe 44.10

³ Fetongi 'e he Lao 5 'o e 2012

⁴ Fakahu 'e he Lao 5 'o e 2012

⁵ Fakatonutonu 'e he Lao 5 'o e 2012

⁶ Vahe 44.02.02

⁷ Vahe 44.02.01